

Bodó Julianna

Háztartás – megélhetés – munkamigráció

A tanulmány egy sajátos célcsoport (intézményesen szervezett keretben periodikusan külföldi munkát végző idősgondozók) példáján vizsgálja a transznacionális munkamigráció gyakorlatát. Az interjúk elemzésére alapozó kutatás arra a kérdésre keresi a választ, hogy a két helyhez kapcsolódó személyek hogyan építik be a családi háztartás működésébe az egyik, illetve a másik társadalmi környezet alkotóelemeit. Az így konstruálódó családi háztartás eltérést mutat a vizsgált vidéki térségre jellemző háztartásoktól, és ebben az értelemben társadalmi innováció lehetőségét hordozza. A tanulmány a kulturális antropológiai megközelítésre jellemző holisztikus megközelítést alkalmazza.

Kulcsszavak: munkamigráció, családi háztartás, társadalmi innováció

JEL – kód: O15, O35

Household - livelihood - labour migration

The study examines the practice of transnational labour migration in the context of a specific target group (periodic foreign workers in an institutionalised framework). Based on the analysis of interviews, the research seeks to answer the question of how people connected to two places incorporate elements of one or the other social environment into the functioning of the family household. The family household constructed in this way differs from the households typical of the rural area under study and, in this sense, holds the potential for social innovation. The study adopts a holistic approach typical of cultural anthropology.

Keywords: labour migration, family household, social innovation

JEL – code: O15, O35

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2022.21>

A külföldre irányuló munkamigráció jelenségkörét Intézetünkben az 1989-es romániai rendszerváltást követően folyamatosan vizsgáltuk (Biró 1994, Gagyí 1994, Oláh 1994a,b, Bodó 1994, Biró et al. 1994), elsősorban az abban az időszakban domináns magyarországi időszaki munkavállaláshoz kapcsolódóan. Az első időszak kutatásairól és publikációiról szintézis jellegű összefoglaló is készült (Bodó 2006), ezt követően interjú sorozatokra alapozó tematikus elemzések következtek (a fiatal korosztály munkamigrációja, az értékvilág és a fogyasztás dimenziói, a nők szerepének vizsgálata, a transznacionális migráció térnyerése, a munkamigráció és a fejlődés kapcsolata, lásd: Bodó 2008b, 2012, 2016, 2017). Tekintettel arra, hogy az Intézetünkben zajló társadalomtudományi kutatások jelentős részének az elemzési kerete a családok működésének vizsgálata volt, természetes módon adódott, hogy a kezdetektől ebben a keretben igyekeztünk értelmezni a munkamigráció folyamatait is. Külön elemzés foglalkozott a munkamigráció mikrotársadalmi feltételrendszerével (Oláh 1994c), illetve az időszaki munkamigrációnak az egyéni és családi életvezetésre gyakorolt hatásával (Bodó 1994). A munkamigrációt úgy kezeltük, mint a háztartások megélhetési stratégiájának részét. Ilyen megközelítés alapján foglalkoztunk a jelenség térségi előtörténetének a feltárásával is (Oláh 1996), az életút kutatásokban is (Bodó – Oláh 1996) ez volt az elemzési szempont, és folyamatosan jelen van a munkamigrációs családi kontextusban való értelmezése az interjúsorozatokra alapozó kutatásainkban is (Bodó 2008a). A munkamigráció jelensége az egész országra jellemző (Sandu 2000), azonban térségenként eltérő jelleget mutat, és ezek az eltérések elsősorban társadalomtörténeti előzményekre vezethetők vissza. Kutatásaink a székelyföldi

térségre, mint sajátos társadalomtörténeti előzményekkel rendelkező vidéki társadalomra (Oláh 1994b, Biró 2019) irányultak. Eltérően a munkamigráció jogi, adminisztratív vagy kisebbségpolitikai értelmezésétől, a háztartások működésének előtérbe állítása a munkamigrációt nem két hely, két tevékenység közti vagy-vagy választásként kezeli, hanem együttesen, a háztartási tevékenységek teljes portfóliójával (Stark 1991) összefüggésben (idézi De Haas 2011. 69). A szakirodalom ugyanakkor felhívja a figyelmet a háztartásalapú megközelítés korlátjaira is. Többek között arra, hogy a háztartás fogalma implicit módon a családtagok olyan közös akaratát, tervét, célját, cselekvését feltételezi, amelyekkel a családtagok azonosulnak, és amelyek mögött egyhangú döntések állnak. Túlzott egyszerűsítéshez vezethet a háztartás alapú megközelítés abban az esetben is, ha a munkamigráció kezdeti motivációiból kiindulva kerülnek értelmezésre az elért eredmények (De Haas 2011). Mindez természetesen nagymértékben függhet attól, hogy a vizsgált térségben milyen módon és milyen mértékben keretezi a háztartás az egyes családtagok magatartását, döntését, beleértve a munkamigrációval kapcsolatos választásokat is. A térségi kutatási eredményeink alapján azt mondhatjuk, hogy a háztartások munkamigrációval kapcsolatos magatartása változik (Bodó 2019), az elmúlt három évtized gyakorlatában egymást követő, egymástól eltérő modellek különíthetők el. A kezdeti időszakban a közös családi döntéseknek nagyobb szerepe volt, a későbbiek során – elsősorban a fiatalok körében, de a nők körében is – az egyéni opciók egyre nagyobb szerepet kaptak a döntésben, illetve a külföldi munkavégzés módozatának a megválasztásában. Ugyanígy változás mutatkozik abban a tekintetben is, hogy a motivációk menet közben módosulnak, illetve a munkamigráció eredményeinek értékelése is módosulhat.

E változások ellenére azonban azt mondhatjuk, hogy az általunk vizsgált térségben a családi szerkezet napjainkban is meghatározó szervezeti kerete a munkamigrációnak. Amilyen mértékben a transznacionális munkamigráció modellje (a két térben élés gyakorlása és összekapcsolása) a térségi lakosság számára egyre nagyobb mértékben elfogadottá és természetessé válik, olyan mértékben tapasztalhatjuk azt, hogy a munkamigráció fokozatosan a háztartások működésnek inherens, lényegi részeként tételeződik (Bodó 2019). Ez azzal a következménnyel jár, hogy a munkamigráció éppen olyan eséllyel működhet a változás vagy a változatlanság tényezőjeként, mint a háztartás fenntartásának többi tényezője (térségi munkahely, képzettségi szint és tanulás, kapcsolatok működtetése stb.). Ebben a megközelítésben – kapcsolódva de Haas értelmezéséhez (De Haas 2011.74-76) a munkamigráció a háztartás működésében és a háztartás szemszögéből nem külső tényező (amely változást generál), hanem a háztartás működésének egyik rendelkezésre álló, választható lehetősége (belső tényező), amely a maga során – a háztartás többi összetevőjéhez hasonlóan vagy azokkal kölcsönhatásban – fejt ki a hatását. Ezért a munkamigráció szerepét, a háztartás működésére gyakorolt hatását a háztartás működésének többi elemével együttesen lehet és célszerű értelmezni. Ebben a megközelítésben a munkamigráció a vidékkutatás egyik fontos szegmense lehet. Amennyiben sok családot érintő folyamatról van szó (és a székelyföldi térségben három évtizede ez a helyzet) és a munkamigráció gyakorlatát a térségi társadalom működésének olyan belső, természetes tényezőjeként kezeljük, amely a megélhetési módok más formái mellett (térségi munkahelyek, járadékok, pénzkiváltó tevékenységek) a családi megélhetési stratégia szerves része, akkor indokoltnak mutatkozik az a megközelítés, amely a munkamigrációnak a térség fejlődésében játszott szerepét nem a hazahozott/hazautalt jövedelem, a külföldön szerzett jövedelemmel összekapcsolható beruházások és vállalkozások mennyisége alapján közelíti meg, hanem a családok működésének kontextusában. Hein de Haas érvelése szerint a migrációkutatás úgynevezett „transznacionális fordulata” (lásd: Taylor 1999, De Haan et al 2000, Vertovec 2007, Castles-Miller 2009, Faist 2009), egybeesett a migráció és a fejlődés kapcsolatát vizsgáló új gazdaságtan előtérbe kerülésével (De Haas 2011.70). Ennek a fordulathoz a lényege abban ragadható meg, hogy a migránsok életét – a kommunikáció és a mobilitás változása nyomán – a két vagy több társadalom iránti elkötelezettség, a több irányú lojalitás jellemzi. Ennek nyomán – érvel a szerző – a kiinduló társadalomhoz való tartozás és a fogadó társadalomba való integrálódás nem ide vagy oda tartozás kérdése. A kapcsolódás (integrálódás) mindkét társadalom irányába kialakulhat, illetve – ami témánk szempontjából különösen fontos – ki is egészíthetik egymást. A

két helyen élés gyakorlata vizsgálható abból a szempontból, hogy a migránsok hogyan kapcsolódnak az egyik, illetve a másik társadalmi közegehez.

Tanulmányunkban megfordítjuk az elemzés irányát, és azt vizsgáljuk, hogy a migránsok hogyan építik be az egyik és a másik társadalmi közeg alkotóelemeit a család működésébe. Ezeknek a családoknak a működését a vidékkutatásban napjainkban egyre inkább teret nyerő konstruktivista szemlélet alapján (Korsgaard et al. 2015, 2020) építkezési folyamatnak tekintjük, amelynek során a migránsok két társadalmi közeg elemkészletét hasznosítják. Megvizsgáljuk, hogy a felhasznált elemek kölcsönösen erősítik-e, kiegészítik-e egymást vagy oppozíciós viszonyban vannak egymással. Az elemzés célja annak vizsgálata, hogy ezeknek a családoknak a működése hordoz-e, jelez-e olyan változást, amely a térségre dominánsan jellemző családmódel (ezzel kapcsolatban: Laki – Biró 2001, KAM 1999, 2004, 2011, Biró 2019) működéséhez viszonyítva innovációt jelent?

Munkavégzés két társadalmi térben

Az elemzett célcsoport számára egy olyan térségi non-profit intézmény szervezi a külföldi munkavégzést, amely a székellyöldi térségre kiterjedően (de ennél tágabb körben is) szociális szolgáltatásként otthoni beteggondozási hálózatot működtet. Ez az intézmény a saját munkatársai részére alakította ki az időszakos külföldi munkavégzés gyakorlatát. Olyan munkamigrációra nyújt lehetőséget, amelyre a munkatársak felkészítését, a külföldi munkahely, munkaviszonyok, bérezés, a helyi szervezettel való kapcsolat módozatainak minden mozzanatát a szervezet készíti elő. A szervezet munkatársai tehát saját munkaadójuk ösztönzésére, a felkínált lehetőségre válaszolva vállalják ezt a munkát, amely a minden mozzanatában előkészített, megszervezett, szerződésben rögzített feltételekkel együtt adottságként tételződik a munkavállalók számára. A munkatársak az otthon már begyakorolt, részben megszokott, ismert munkafolyamat részesei lesznek külföldön. Házi idősgondozás, betegápolás a feladatuk. Olyan idős emberek otthoni gondozását, ápolását végzik, akik nem intézményben, hanem saját otthonukban élnek. Egészségi állapotuk nagyon különböző: vannak, akik szinte huszonnégy óras odafigyelést igényelnek, fizikailag és mentálisan is rászorulnak az ápolásra, másoknak főzni kell, sétálni, kávézni kísérni őket, beszélgetni velük, társaságot biztosítani számukra. A munkavállalók felkészült emberek, a házi beteggondozásban rendelkeznek megfelelő szakmai felkészültséggel és gyakorlattal, hisz az itthoni szervezet keretén belül tanfolyamok, képzések keretén belül sajátították el a legszükségesebb tudnivalókat, illetve itthon is ilyen munkát végeznek. Amennyiben vállalkoznak a külföldi munkára, előzetesen nyelvtanfolyamon is részt vesznek, hogy legalább alapszinten ismerjék külföldi munkáltatójuk nyelvét, a kommunikáció alapszintű formáiban jártasságot szerezzenek. Külföldi munkájuk ugyanakkor sokban eltér az itthon végzett tevékenységtől. Egyrészt az ápolási munka keretén belül nagyon körbe határolt a tevékenységi körük, szűkebb annál, mint amit alapképzettségük szerint végezhetnének, és mint amit otthon el is tudnak látni, ami az itthoni munkaprogramjukban benne is foglaltatik. Másrészt az itthoni szervezeti keretben csapatban, párban dolgoznak egy területen (egy településen vagy településrészen), naponta több idős embert is ellátnak. Külföldön egyedül látják el a gondjaira bízott idős embert, akinek lakásában laknak, és egyetlen gondjaira bízott ápoltról kell gondoskodniuk. Ezek a munkafeltételek alapvetően meghatározzák a külföldi munkavégzés jellegét, tér-és időbeli paramétereit, valamint a konkrét munkavégzés természetét. A külföldi munkavégzés – az otthoni munkavégzéssel való tartalmi hasonlóság ellenére – jelentős mértékben alkalmazkodást igényel. Nem kis megpróbáltatás ugyanakkor az is, hogy bár mind az otthoni, mind a külföldi szervezet igyekszik segíteni a munkavállalókat, gyakran egyedül kell reagálniuk a váratlan helyzetekre.

Kihívást jelent számukra az is, hogy otthonuktól, családjuktól távol élnek és dolgoznak a turnus kiszabott időtartama alatt (három hónap), és ezt a kiszabott időtartamot nem lehet megváltoztatni. A külföldi munka periodikusan kiszakítja a munkavállalókat az otthoni megszokott környezetből, és ez nemcsak a munkavégzés helyére, hanem a teljes társadalmi-kulturális környezetre is

érvényes. Mindez főleg azok számára megterhelő, akik először dolgoznak külföldön, de akik már a sokadik turnusukat töltik azok szintén megküzdnek a kilépés nehézségeivel.

A fent vázolt helyzet egy olyan életforma kialakulásának irányába mutat, amely a kettősség jeleit viseli magán: a külföldi munkavállaló ápolók hosszabb-rövidebb időre olyan életvitelt folytatnak, amelyre a két társadalmi térhez való kapcsolódás a jellemző. A két társadalmi tér között a különbségek számottevőek, a különbség magára a munkavégzés jellegére is kiterjed. Felváltva élnek és dolgoznak két különböző helyen/térben, és mindkét társadalmi tér fontos számukra, mindkettőhöz kapcsolódnak, életvezetésükre mindkettő hatással van. Ez már nem a rendszerváltás után beindult külföldi munkamigráció jeleit hordozza magán, amikor a kilépés az otthoni hiányok betöltésének igényével működött, amikor a két hely, a két világ egymástól éles határvonallal elzárt entitásként tételeződött, és a hiányok kielégítésén túl nem gyakorolt komoly hatást az életvitelre, a magatartásokra és a mentalitásokra. A 2000-es évek elejétől megfigyelhető transznacionális migrációs trendek a mostani külföldi munkavállalók esetében már jóval erősebb tényezőként működnek, tulajdonképpen egy olyan kettősségként, amely a szimultán módon két helyhez kapcsolódás formáiban érhető tetten. A kutatási anyag alapján készülő elemzés azt jelzi, hogy a munkavállalók számára a két hely, a két munkavégzési alkalom és annak körülményei, a két időtartam, a két térhez kapcsolódás nem csak a kölcsönös hatások, befolyások, elutasítások vs. elfogadások mentén alakítja az életformát, hanem egy új, az adott kettősség által szerveződő életvitel kialakulása fele is mutat, ahol a két hely elemeinek kombinációja adja az életforma egyik meghatározó vonását.

Elemzésünk feltáró jellegű kutatás, egy sajátos célcsoport körében készített interjúorozatra alapoz. Interjúalanyaink otthoni beteggondozással foglalkozó térségi intézmény munkatársai, akik mindennapi munkájukat rurális, kisvárosi környezetben végzik, és az intézmény megszervezi számukra, hogy periodikusan néhány hónapot külföldön dolgozhassanak, olyan hasonló munkakörben, amelynek anyagi vonzata is nagyon jelentős a résztvevők számára. A két térben élés periodikus, szervezett váltakozása a résztvevő személy és a család számára a transznacionális munkamigráció olyan formáját teremti meg, amely részben kikényszeríti, részben lehetővé teszi azt, hogy a család működése a két társadalmi közeg elemeiből építkezve formálódjon. Ez az életvezetési modell értelemszerűen reflexiók sorát hívja elő, gyakorlatilag folyamatos értelmezési állapotot tart fenn, ez módszertani szempontból támogatja az anyaggyűjtést. Az interjúelemzés során alapozunk a Gergen – Gergen szerzőpáros (1984) gondolatmenetére, amikor olyan helyzetet elemez a kutató, amelyben az interjúalanyok részéről hangsúlyosan van jelen a közlési és az interpretációs igény. Az ilyen helyzet olyan narratívákat generál, amelyekben az interjúalanyok fontosnak tartják, hogy elsősorban a számukra fontos környezet elemeihez kapcsoltan értelmezzék saját helyzetüket, tevékenységüket. Az általunk vizsgált helyzet is ebbe a körbe sorolható, a két társadalmi térhez való – periodikusan váltakozó – kapcsolódás folyamatos interpretációs kényszert termel, és a tematizáció ez esetben az egyik vagy másik társadalmi térhez való kapcsolódást hozza előtérbe.

Az interjúorozat egy átfogó adatfelvétel része volt (KAM 2019), amelynek keretében a külföldi munkavégzés témaköre önálló modulát képezett. Az interjú témakörei a következők voltak: a külföldi programhoz való általános viszonyulás, a külföldi munka előnyei az alkalmazottak szerint, a tervezés fázisa és jellemzői, a külföldi munkavégzés hátrányai és nehézségei, változások egyéni szempontból, változások a család szempontjából, a külföldi munka további tervezése, a fontosabb hatások (szubjektív, objektív, életvezetési tapasztalatok, szakmai megfigyelések, kulturális-társadalmi különbségek és azok interpretációja). A kutatás során az intézmény minden munkatársával személyes találkozó keretében interjút készítettünk (80 személy). Az elemző munka során hangsúlyosan alapoztunk a kulturális antropológiai megközelítés holisztikus módszertánára. Az elemzés során azokat a szövegrészeket dolgoztuk fel, amelyekben az interjúalanyok az otthoni családi környezetre, illetve a külföldi környezetre reflektáltak. Az anyagok feldolgozása során hasznosítottuk az elemzett program egészéről szerzett intézményi információkat, a terepen végzett személyes megfigyelés eredményeit.

A két helyhez való kapcsolódás kontextusa

A következőkben számbaveszem azokat az összetevőket, amelyek a munkavégzők esetében a leginkább meghatározzák a kettős életvitelt, a két hely, két életmód egymás mellettségét, az ezáltal formálódó új életvitelt.

Az időtartam

A külföldi munkavállalás időtartama előre meghatározott rendszerben történik. Egy kint tartózkodás ideje három hónap, utána következik egy otthoni munkaperiódus, melynek időtartama legtöbb esetben szintén három hónap, majd ismét egy külföldi periódus, ugyancsak három hónapra. A munkatársak külföldön egy idős ember mellett egymást váltva végzik tevékenységüket. Többen beszámoltak arról, hogy az általános gyakorlat az, hogy ugyanahhoz az idős ápolthoz térnek vissza, amikor kollégájuknak letelt a három hónapos kinti munkaideje. (Természetesen nem mindig ennyire szabályos a váltás, többféle oka is van annak, ha az ápoló egy következő turnusban más családhoz kerül: az idős ápoló halála, az ápoló és ápoló problematikus viszonya.) A külföldi tartózkodás tehát periodikusan ismétlődik, kiszámítható, előre tervezhető. Ez egy sajátos ritmust ad a két tartózkodási hely váltogatásának, és ez azért fontos tényező, mert a külföldi munkamigráció témájában végzett előzetes kutatásaink során azt tapasztaltuk, hogy napjainkban a munkavállalók egyre hosszabb időt töltenek külföldi munkán, ez az idő ugyanakkor nehezen tervezhető előre, mert menetközben gyakran megváltoznak a szándékok, a lehetőségek, és ez gyakran a külföldön töltött idő újratervezését is jelenti. Kutatásunk alanyai ezzel szemben jól kiszámított, a szervező intézmény által meghatározott időrend szerint dolgoznak külföldön, illetve itthon, szabályosan váltogatva a két helyet, a két munkát, a két életformát. A tervezhetőség, az előre láthatóság ritmust ad a váltásoknak, jó előre meg lehet tervezni, hogy a két periódust miképp igazítsák egymáshoz.

A munka jellege

Egy másik meghatározó tényező a munka természete. A munkavégzés nem tartalmaz annyi váratlan, előre nem látható aspektust, mint más munkamigránsok esetében. Gyakorlatilag mindig ugyanazt a tevékenységet kell végezni: idősök otthoni ápolását. Természetesen minden eset tartalmaz egyedi vonásokat, az idős gondozott egészségi állapotának, családi viszonyainak megfelelően, de az elvégzendő munka alapvetően ugyanaz. Ez az aspektus szintén a kiszámíthatóságot erősíti.

Formális keretek

A külföldi munkalehetőséget nem az egyén keresi, szervezi. A szervező intézmény alakította ki a teljes struktúrát, ami a munkavégzés tartamát, konkrét helyét (település, család), annak időrendjét, bérézését illeti. A szervezet alaposan előkészíti a munka minden elemét, beleértve a váratlan helyzetekre vonatkozó segítségnyújtást, az itthoni és a külföldi munkatársakkal történő együttműködést, annak módzatait, a kommunikáció lehetőségeit. Ebben a struktúrában szintén olyan előre látható, kiszámítható elemek szerepelnek, amelyek az egyes külföldi munkaalkalmakat kiszámíthatóvá, az otthoni megszokásokkal könnyebben felcserélhetővé, egymással változathatóvá teszik.

Kétféle életvitel egymás mellett

A már sokadik alkalommal történő külföldi munka után, miután a munkavállaló tapasztalatokat szerzett a kinti munka természetére vonatkozóan, kialakul egyfajta modus vivendi, amely az otthoni életvitel és a külföldi munka által alakított másfajta életvitel közötti természetes váltakozást jelenti. Az első alkalom mindenkinek a legnehezebb: hozzászokni az idegen környezethez, az idegen emberekhez, az idegen nyelvhez, a másfajta elvárásokhoz, az idegen kultúrához. Az imént felsorolt tényezőket figyelembe véve, amelyek megkönnyítik az egyik helyzetből a másikba, az egyik helyről a másikba történő átlépéseket, a tapasztalatok megszerzése nyomán a két hely tulajdonképpen nem egymás kiegészítője, hanem két egymás mellé helyezhető

életforma lesz. Az otthoni és a külföldi tartózkodás egymást váltogató életvezetési lehetőséggé válik, amelyek hatnak ugyan egymásra, de nem követelik meg az egyén részéről a feltétlen azonosulást és beolvadást.

A fentiekben bemutatott tényezők a kétféle társadalmi térhez való kapcsolódás olyan modelljét alakítják ki, amely átláthatósága, tervezhetősége révén kevésbé kiszolgáltatottá teszi a munkamigrációra vállalkozó személyt, és ezzel – az egyéni, családi életvitel alakítása számára – nagyobb mozgásteret biztosít, mint amelyet a transznacionális modell térnyerésre előtti időszak kínált. A megnövekedett mozgástér elsősorban azt jelenti, hogy a munkamigrációra vállalkozó személynek nagyobb a szabadsága a kétféle társadalmi térhez való viszonyulás alakításában, ő maga is dönthet/választhat abban a tekintetben, hogy melyikből mit épít be az egyéni vagy a családi életvezetésébe.

Két hely, kétféle elemkészlet

A következőkben a munkavállalókkal készített interjúk alapján a két hely – otthon és külföld – sajátos, a kettő összekapcsolódásában fontos szerepet játszó elemeket vizsgálom, azokat az összetevőket, amelyek az egyéni/családi életvezetés kialakításában fontos szerepet kapnak. Ezen összetevők esetében előfordulnak a kapcsolódást elősegítő, de adott esetben azt akadályozó tényezők is. Az elemzés először (a) az otthoni helyhez kapcsolódó elemeket vizsgálja, majd (b) a külföldi környezethez tartozó elemek kerülnek elemzésre. Ez az elkülönítés az elemző munka része, a gyakorlatban a kétféle társadalmi tér alkotóelemei folyamatosan kapcsolódnak egymáshoz.

a. Az otthoni helyhez kapcsolódó összetevők

A család

Az otthoni világ első és legfontosabb eleme a család. Mindenki számára ez a legelső, az otthoni világot meghatározó tényező, amely a kiutazásokkal, a távol töltött idővel kapcsolatosan felmerül. A család jelenti az otthoni világ részéről a legfontosabb odakapcsoló, semmivel sem helyettesíthető tényezőt. A külföldi munkavállalásról meghozott döntés annak viszonylatában történik meg, hogy a családtagok miként fogadják a munkavállaló elhatározását. Mindenki számára megoldási kérdéseket vet fel a családtól való, hosszabb időre szóló eltávozás. Legkönnyebb megoldás azok számára kínálkozik, akik még nem házasok, vagy még nincsenek gyerekeik. Ebben az esetben szüleikkel kell közölniük elhatározásukat, de a döntést könnyebb meghozni, mint azoknak, akik házasságban élnek és gyerekeik vannak. A gyerekes családok esetében természetesen nem mindegy, hogy mekkorák a gyerekek, szükség van-e arra, hogy a férj mellett a nagycsaládból valakik (többnyire a nagyszülők) besegítsenek a távollét időszakára annak érdekében, hogy a családi élet megszervezése viszonylag zökkenőmentes legyen. Az ugyanis mindenki számára elsőrangú kérdés, hogy – habár a külföldi munka anyagi hozadéka igen csábító és fontos – az otthoni életvezetés szempontjából a családtag (szinte minden esetben az anya) hosszas távolléte a családi életre ne gyakoroljon túlságosan negatív hatást: *„Tehát ez a kettőnk döntése volt a férjemmel, hogy ezt mind a ketten kell csinálnunk, ezt nem csak én csinálom, ő itthon marad, ő be kell ezt vállalja, hogy én elmehessek. Ez jó működik. Ő szerintem ezt már meg is szokta.”* „... felnőtt gyerekeim voltak, amikor elmentem. És meglepetésemre voltak olyan visszajelzéseik, hogy anyu, ezt most muszáj?, nincs tartozásunk, muszáj neked örökké elmenni? Tehát jól is esett, hogy a gyerekeim még anyukához ragaszkodnak, habár most már nagyok... Az rosszul esett, hogy úgy élték meg, elmentem..., ez rosszul esett, a férjem részéről ilyen még nem volt.”

Ami az eltávozást, a családtól való távollétet leginkább megnehezíti, az az időtartam. Az intézmény által szervezett, hivatalosan megállapított, egy turnusra érvényes időtartam három hónap. Ez jelent ugyan kiszámíthatóságot, a két hely váltogatásában rendszerszerűséget (amint az előbbiekben erről már szó esett), de a munkavállalók jobbnak tartanak a rövidebb periódusokat. A hat hónap túl hosszú a családtól távol töltve. Az itt is vagyok-ott is vagyok ritmusa megélhető,

de rövidebb periódusokban kevésbé lenne megterhelő mind a távollévő munkavállaló, mind az otthon maradó családtagok számára. A külföldi környezetbe történő újra beilleszkedés és az itthoni világba történő visszaszokás is kevésbé lenne megterhelő – a munkavállalók megítélése szerint. Nem a két lábon élést kifogásolják tehát, hanem a hosszúra tervezett időtartamot, amely a szimultán módon két világban élés gyakorlatát nehezíti meg: *„Nekem így ez a jelenlegi dolog megfelelő... Úgy volna jobb, hogy itthon adjanak annyi fizetést, hogy ne kelljen kimenni Svájcba... Hosszú az a három hónap...Egy kicsit jobb fizetés itthon tartana.”* *„Nekem otthon három gyermekem van, és most már a negyedik alkalommal megyek Svájcba. Most látom, milyen hosszú a három hónap kinttartózkodás. Az első két hónap általában gyorsan eltelik, de a harmadik már nehezen, és sok türelem kell... Három hónap a gyerekek nélkül egy kicsit nehéz számomra.”*

Az otthoni munka

Az otthoni világ másik fontos eleme, amely a beszélgetésekben is gyakran tematizálódik, az otthoni munkavégzés. Ez szilárd pontja az otthoni környezetnek, jelen megközelítésben azért is számít annak, mert a külföldi munka ennek keretében szerveződik, ráadásul az állandó kapcsolat fenntartási lehetőségét is biztosítja a két hely között. A külföldön dolgozó ápolók sűrűn kommunikálnak az otthoni szervezettel adminisztratív kérdésekről, váratlan problémák megoldási javaslatairól, vagy csak egyszerűen tájékoztatják egymást a mindennapi eseményekről. A munkavállalók elmondása szerint ez a rendszeres kommunikáció nagyon fontos számukra, biztonságot nyújt az idegenben, megkönnyíti a mindennapi munkában adódó nehezebb helyzetek megoldását, még a honvágyon is tud segíteni azok esetében, akik nehezebben viselik a távollétet. Az otthoni munkahellyel történő kapcsolattartás nemcsak formálisan, hanem informálisan is működik az épp otthon dolgozó kollégákkal, váltótársakkal történő gyakori kommunikálás által. Mivel a munkavégzés ideje arányosan és előre kiszámítható módon oszlik meg az otthoni és a külföldi helyszín között, megszabja a két hely váltakoztatásának a ritmusát. Ilyen értelemben az így kialakult életvezetés egyik pillére, az otthoni világ, a legfontosabb kapcsolatok (család, barátok, munkatársak) és a munkához kötődő problémamegoldás biztonságának helyeként működik: *„Itthon amúgy van rengeteg adminisztrációs munka az irodában, de terepen is dolgozunk... Nagyon jó a csapat, egy csapatvezető helyettes, és a szocmunkás kolléganőmmel mi nagyon jó viszonyban vagyunk, és tudunk együtt dolgozni, és úgy érzem, ez sokat számít. Meg tudjuk beszélni a dolgokat is. Próbálunk nehéz helyzetekre megoldást találni közösen.”* *„Nem vagyunk magunkra hagyva kint, mert vannak kint is feletteseink, svájci kollégák, akik nagyon segítőkészek voltak. Mindig utánajártak, hogy van-e valamilyen probléma. Meg vannak itthoni kollégák is, akik ha abban a periódusban kint vannak, lehet tőlük érdeklődni.”*

b. A külföldi környezethez kapcsolódó összetevők

A következőkben ennek az új, transznacionális életforma második pillérének, az idegen világnak azokat az elemeit teszem vizsgálat tárgyává, amelyek alapvetőnek bizonyulnak a két hely kapcsolatának, egymásmellettségének szempontjából.

Az anyagiak és a presztízs

Amikor a külföldi munkavállalás motivációiról esik szó, minden munkavállaló számára a legelső, a legnyomósabb érv a jó kereseti lehetőség. A külföldi munka elsősorban a jól megfizetett munka helyszíne. Mindenki megjegyzi azt is, hogy még milyen motivációi voltak a sok utazással, időszakos elszakadással és egyéb nehézségekkel terhelt vállalkozásnak, ezek közt szerepel a kíváncsiság, a megszokott körülményekből való kilépés vágya, a nyelvtanulás, egy más világ megismerése. Olyan is van, aki kimondottan ebbe az országba szeretett volna menni, mert régi gyermekkori vágya volt az ország természeti szépségeinek megismerése, amióta gyerekként egy szép színes albumban látta a gyönyörű tájakat. De a kiemelten jó fizetés mindenki számára a külföldi munka melletti döntés legfontosabb megerősítője.

A külföldön dolgozó munkavállalók, amikor a munka anyagi előnyeiről beszélnek, említik a pénz otthoni hasznosulását is (kiegészíti az otthoni, jóval gyengébb keresetet, lehetőséget biztosít a

gyermek továbbtanulására), de gyakoribbak az Én pozíciójának megerősödésére utaló megjegyzések. Ez a pozicionálás elsősorban a családban történik meg, de a munkahelyen, a rokoni, ismeretségi körben is emeli a munkavállaló presztízsét: „*Kicsit több a szavam otthon. Úgy érzem, hogy nagyobb elismerést kaptam otthon a férjemtől. Aggódott értem, és akkor olyan jó érzés volt, amikor hazajöttem, és meg tudtam neki mutatni, hogy én ezt megcsináltam. És jól megcsináltam, és még itt van egy kis pénzecske ráadásnak. Tehát több elismerést kaptam...*” „*Erősebb lettem a gyerekek is jobban tisztelnek. Sokszor mondják, hogy 'anya, itthon vagy, ki kell ezt használnjuk'. A dolgokat is jobban értékeli, amiket a kint szerzett pénzből tudok megvásárolni.*”

Pozitív énkép, önreflexió

A pozitív énkép, az önismeret nagyon fontos tényezője a külföldi munkához kapcsolódó önreflexióknak. Nemcsak a kívülről, a környezetből származó pozitív énkép megerősödése a fontos. Gyakori említést kap az én saját magáról alkotott képének pozitív változása. Sokan hangsúlyozzák az önismeretet, amelynek kiteljesedéséhez a külföldi munka megpróbáltatásai, a megszokott világtól történő időszakos, fizikai és mentális eltávolodás, a „saját magamnak kellett megoldanom, és képes voltam rá”-szerű felismerések vezettek. Ezeknek a felismeréseknek a helyszíne egyértelműen az idegen világ, de ennek hatása nemcsak ott, az idegen környezetben érvényesül, hanem az egyén egészére, mindkét hely beélésére nézve érvényes tényezőként hat: „*Teljes mértékben megismertem magamat, a tűrőképességemet. És rájöttem arra, hogy mi a fontos. Amikor egyedül vagyok a világ másik végén..., és rájöttél, hogy mit bírsz meg, mit tudsz megoldani. Én ezt tapasztaltam magamon... Átértékelődnek a dolgok.*” „*...önismereti szempontból is számomra nagy eszmei értéke volt, s nagyon sokat fejlődtem ezalatt. És teljesen újraértékelődött az egész világnézetem s az egész önmagamról alkotott képem, s az, hogy hol élek, és hogy ezt egy nagy keretbe tudtam helyezni.*”

A munkavégzés

Amint már az előzőekben többször említésre került, vizsgálatunk alanyai munkájukat váltakozó rendszerben végzik az itthoni és a külföldi környezetben. Ez már eleve egy olyan életforma kialakulását vonja maga, amely a két hely egymásba kapcsolódását eredményezi. Ezt az összekapcsolódást sajátossá teszi az a helyzet, hogy a munkavállalók mindkét helyen egy szervezeti együttműködés keretében ugyanazt a típusú munkát végzik: otthoni idősgondozást. A két helynek megvannak a maga specifikumai, amelyek határozottan elkülönítik a munkavégzés egyik és másik helyre jellemző gyakorlatát, de alapvetően olyan munkáról van szó (otthoni idősgondozás, ápolás), amely a munkavállalók képzettségére, tapasztalataira épül. Ez a terület adja a legtöbb összehasonlítható lehetőséget a két világ között, kirajzolva az itt és az ott különbségeit, illetve a kétféle gyakorlatot. Az otthoni környezetben az ápolók párban dolgoznak, a szervezet a legtöbb esetben autót bocsát rendelkezésükre, hogy gyorsan eljuthassanak egyik helyről a másikra. Mindenkinek egy nagyobb fizikai tér (falú, falurész, városrész) lefedése és több ápolásra szoruló idős ember gondozása tartozik a feladatkörébe, ezenkívül jelentős adminisztratív munkát is el kell végezniük. Az ápolási munka nagyon sok részfeladatot tartalmaz: a sebkötözéstől a gyógyszerek kiváltásáig széles skálára tehető az elvégzendő feladatok száma és típusa, az adott helyzet specifikumának megfelelően. Ahogy a munkavállalók többen jellemzik: „nagy a pörgés”. A tempó otthon gyors, a feladatok nagyobb szakértelmet igényelnek. Ehhez képest a külföldi munkavégzés a következő különbségeket mutatja: a legnagyobb eltérés abban mutatkozik meg, hogy az ápolónak egyetlen idős embert kell ellátnia, annak otthonában lakva ottléte alatt. Munkáját nehezíti, hogy egyedül kell ellátnia ezt a feladatot, és bár kérhet segítséget mind a külföldi, mind az otthoni szervezet munkatársaitól, de ez nyilvánvalóan nem minden esetben menti fel a munkavállalót a gyors helyzetfelismeréstől és reagálástól. A magukra utaltságot többen említik, az aggodalmaikat, a tanácstalanságukat, az idegen nyelv okozta kommunikációs nehézségeket. De épp az ilyen helyzetek megoldásával kapcsolatosan fogalmazzák meg nem kis büszkeséggel, hogy mekkora elégtétel volt számukra, hogy minden nehézség ellenére boldogultak és beletanultak. Egy

másik különbség: külföldön kevesebb feladattípus tartozik rájuk. A kimondottan medikális jellegű feladatokat az ellátottakkal kapcsolatosan nem ők végzik, hanem a helyi szervezet, amely rendszeresen megjelenik és ellátja ezt a munkát (injekciózás, sebkötözés). Mivel a lefödendő fizikai tér szűkebb, mint otthon (egy család), és az ellátandó személy csupán egy idős ember (esetleg kettő, ha házaspárról van szó, de ez ritka), a kinti tempó sokkal lassúbb, nyugodtabb: *„Számomra az volt nagyon nehéz, hogy itthon saját tempómban beosztom az időmet, és akkor megyek, s gyorsan csinálom mindent. Amikor meg kimentem, iszonyúan frusztrált engem, hogy lassú tempóban kell mindenhol haladni. Ezt meg kellett szokjam, s mire megszoktam, hazajöttem... Tehát megszokni azt a kinti lassúságot, nyugodtságot, egyfelől jó is, mert akkor nincsenek itthoni kötelezettségeid... De amikor hazajössz, azt mondd, hogy akkor fel kell vedd a gyors tempót, és ezerrel kell csinálni.”*

A szabadidő eltöltése

A munkavállalók, miután már több alkalommal dolgoztak az idegen környezetben, megszokják a különbségeket, és igyekeznek ezeket a maguk javára fordítani. Egy súlyosabb beteg ellátása természetesen nagyon meg tudja nehezíteni az ápoló dolgát, hisz szinte a nap minden órájában az ápolat rendelkezésére kell állni, de gyakoribbak azok a helyzetek, amikor a munkavállalók az otthonitól eltérő munkarendnek és időbeosztásnak a másságában olyan lehetőségeket fedeznek fel, amelyek otthon nem állnak rendelkezésükre.

A másság, az otthonitól eltérő jelleg abban mutatkozik meg leginkább, hogy a munkaidő és a szabadidő nem csúszik át egymásba. Többen említették, hogy külföldön „nagyon pontosan meg van szabva, mettől meddig tart a szabadidő, ami jár, az jár”. Sajátos helyzet (amit a női külföldi migrációval foglalkozó előző kutatásunkban is tapasztaltunk), hogy az otthoni körülmények között a hivatalos munkaidőn túli időt nem lehet egyértelmű szabadidőként felfogni és aképp eltölteni. Egy családyánának az otthoni környezetben a fizetett munkája mellett még nagyon sok feladatot el kell látnia a családi háztartásban. Külföldön viszont van lehetősége arra, hogy tényleg „szabad időként” fogja fel és tetszése szerint töltsse el a fizetett munkaidőn túli órákat/napokat, ez az idő valóban az egyén rendelkezésére áll, és szabad belátása szerint dönti el, hogy mire használja.

„Azt csináljátok, amire itthon nincs időtök...” az egyik munkavállaló ezzel a tanáccsal látja el munkatársait. Többen is beszámolnak arról, hogy hasonló elképzeléseket követve, a hely adottságait, rekreációs ajánlásait megismerve, olyan szabadidős elfoglaltságokat kerestek, amelyek specifikusan illeszkedtek a külföldi környezethez. Az uszodabérletek, a biciklis kirándulások olyan szabadidőeltöltési módok, amelyek kizárólag a svájci tartózkodás idejére jellemzőek. A kirándulásokat, a természeti szépségek meglátogatását mindenki említi. Az ország természeti adottságai, turisztikai kínálata a munkavállalók számára is vonzó, ugyanakkor anyagilag is elérhető szabadidő-eltöltési formákat kínál, ezt igyekeznek kihasználni, mint olyan lehetőséget, amelyek otthon nem, csak itt elérhetőek: *„Én nagyon szeretek úszni, ha van lehetőségem, egy közeli uszodában bérletet vásárolok, és odajárok, mert az engem nagyon ellazít, mivel itthon nincs lehetőségem, ott meg van. Ha megengedi a lehetőség, ott kinn is szervezkedtünk, elmentünk együtt kirándulni Baselbe... Hogy kihasználni, ami ott van, és nem keseregni, hogy jaj, mikor megyek haza. Tehát itthon be kell az ember a fejébe táplálja, hogy ez három hónap... Én mindig azt csinálom ott kinn, a maximumot, amire lehetőségem van. Keríték egy biciklit, körbejárom a világot...”*

Az ország felfedezése, a kirándulások, a vasárnapi misék szervezési potenciált igényelnek. A munkavállalók megszokták már, hogy ezekre a programokra közösen járjanak azokkal az otthoni kollégákkal, akik épp külföldi turnusukat töltik. Többen is utaltak rá, hogy ezek a közös alkalmak csakis a külföldi tartózkodás idejére érvényesek, a külföldi tartózkodás sajátos folyamánként könyvelik el, hogy a szabadidőt közösen megszervezve töltik el: *„Nekem nagyon pozitív ez a svájci dolog. A kollégákkal például olyan szoros a kapcsolat. Itthon is kollégák vagyunk, de itthon futás, ledolgozzuk, de nincs időnk... De így olyan mély barátságok szövődtek, hogy szerintem egy életre szólnak azokkal, akik ott dolgoznak, itteni emberek, és kint dolgoznak. Nekem egyszerű volt,*

hogy tíz egynéhány kilométerre volt két kolléganóm, például vasárnap délután, pár óra alatt olyan kirándulásokat lehet, szerintem nem felejtjük el, amíg élünk.”

A külföldi társadalmi környezet

A külföldi kultúra sajátos, az otthoni világtól eltérő vonásai olyan tényezők, amelyek az első alkalommal mindenkire furcsaságként hatnak, mivel alaposan eltérnek az otthon megszokottaktól. Természetesen mindenki észreveszi a különbségeket, akár a gondozott idős ember családi környezetében, annak szomszédságában, akár a tágabb környezetben találkozik ezekkel. A sokadik kimenés után már egyre inkább megszokott környezetként tekintik az otthontól eltérő világot. Esett szó a beszámolómban arról is, hogy a pozitív tapasztalatokat szívesen látnák az otthoni világban, de inkább úgy könyvelik el azokat, mint amit észrevettek, már megszoktak, adott esetben ésszerűnek is tartanak, de amelyek mindenképpen egy, az otthontól nagyon eltérő kultúra tartozékai. Néhány olyan vonást is említettek, amelyek a mindennapi élet szervezésének elemeként otthon is bevezethetők lennének, például a szelektív hulladékgyűjtést tekintették ilyen ésszerű, otthon is működtethető megoldásnak: „... a szervezettség, hogy a kukába is úgy vittük az üveget, hogy lemostuk róla a címkét... Amióta én hazajöttem, én sem teszem bele a papírt a háztartási szemétkébe, s látom, a kolléganők is, két kosarunk van.”

A munkavállalók megfigyelései az otthonitól eltérő mentalitásra, életvitelre is kiterjednek: „Az emberek ott nagyon-nagyon barátságosak, tényleg, nem mint itthon. Sokkal barátságosabbak, mint itthon. Olyan is volt, hogy az átjáróra le sem léptél, s már az autó megállt, hogy menj át.” „Ott nem sietnek, ott egészen más mentalitással csinálják. Vagyis csinálja az ember, de nem kell sietni. Ott is dolgoznak, keményen dolgoznak, de nyugodtan. Más, teljesen más ott a mentalitás ilyen téren.”

Amit mindannyian a külföldi világ alapvető vonásaiként figyeltek meg, azok a következők: rend, pontosság, tisztaság, szervezettség, időnként merevséggel társulva. Ezek a vonások elsősorban a munkavégzés által tapasztalhatók meg, annak körülményeihez, helyéhez kapcsolódnak. Ami pedig az emberek magatartását illeti, az már a szűkebb környezetből érkező tapasztalat: nyugodtság, barátságos viselkedés, ésszerű gazdálkodás az anyagiakkal, néha kimértséggel párosulva. Ezek a vonások néhány beszélgetésben külön kis belső narratívák keretében jelenítődtek meg, amelyeket az elbeszélés közben a beszámoló személy értelmezéssel is kísért: „Akik nem voltak még ott, azért menjenek, hogy lássanak: milyen a más ember, milyen a más életstílus. Ott minden csendesebben, lassabban és korrektebbül zajlik. Ott nem százféle dolgot csinálsz egy nap és egyik sincs befejezve, hanem kettővel, amit a nap végével befejezel. Nagyon érdekes az órával szembeni korrektség, tehát a munkaprogram végén ők öt perccel korábban kimennek a szobából. Vagy étkezésnél, tizenkét óra előtt öt perccel imádkozunk, és tizenkét órakor más eszünk. Ez a korrektség kicsit itthon hiányzik.”

Egy interjúalany azt mesélte el egy mininarratívában, hogy azt tapasztalta: nem tartanak a szekrényben tizenvalahány rend ágyneműt és harminc törölközőt, mint nálunk, hanem csak három-négy rendet, ötöt-hatot, de ha kopik, szakad, vesznek újat. Ezt furcsának találta, de elgondolkodott rajta. Az ilyen narratívákhoz kapcsolódó reflexiók minden esetben az otthoni világgal, a saját kultúrával történő összehasonlításban fogalmazódtak meg, olyan furcsaságok fölötti töprengésként, amelyek az otthoni környezetet nem jellemzik, de az idegen világban betöltött szerepük elfogadható, annak ésszerűsége a saját helyén belátható, adott esetben az otthoni környezetbe is beépíthető lenne.

Összefoglalás

A fentiekben bemutatott modell lényeges mértékben eltér a transznacionális modell térnyerése előtti munkamigráció modelljétől, amelyben a munkamigrációra vállalkozók döntően a kibocsátó társadalmi közeg optikájából értelmezték, értékelték – és igyekeztek hasznosítani – az „idegen” társadalmi világot, annak elemeit, a két társadalmi világhoz való viszonyulás vagy-vagy típusú választásként tételeződött. Az általunk elemzett modellben a két társadalmi világ szerepe, értéke

a kiegyenlítődés irányába mutat abban az értelemben, hogy mindkettőnek az elemkészlete fontos az egyéni/családi életvezetés kialakítása szempontjából, a két társadalmi világ alkotóelemei összekapcsolódnak, erősítik vagy kiegészítik egymást, egyes esetben oppozícióba is kerülhetnek egymással.

A két életforma összehangolódása olyan tényezők mentén megy végbe, amelyek egyrészt a két világ kapcsolatának legfontosabb elemei, másrészt az egyén életvilágának legbiztosabb pontjai. Harmadsorban pedig említhető az önismeret, az önreflexió kérdése, mely a munkamigráció folyamatában válik relevánssá, ugyanakkor mindkét hely viszonylatában fontos és konstruktív jelleggel bír.

A két világ kapcsolatának fontos eleme a *munkavégzés*. A külföldi munkavállalás intézményes úton, a két ország társintézményeinek szervezésében és folyamatos, pontosan definiált együttműködése által megy végbe. Ez azt jelenti, hogy a két helyen való tartózkodás, a váltakozó formában és kiszámítható ritmusban folyó munkamenet a két helyet és munkát egy sajátos életformává rendezi. Mindezt kiegészíti az a gyakorlat, amely a külföldön dolgozó ápoltak esetében a külföldi munka ideje alatt erős együttműködést alakít ki mind a munka, mind a szabadidő eltöltése terén. A munkatársak tevékenységének összehangoltsága az otthoni munkavégzésre is érvényes, tehát maga a mechanizmus nem idegen, de a külföldi tartózkodás idején specifikus formákat ölt, amelyek kimondottan a külföldi munka alatt alakultak ki egyrészt a munkavégzés (egymás támogatása, megosztott tapasztalatok), másrészt a *szabadidő* megszervezése (közös misék, kirándulások, koncertek) terén.

Ami az egyén életvilágának legfontosabb pontja, az a *család*. A távollét alatt a család hiányként tételeződik, amit az idegen világban semmi nem pótolhat. Ugyanakkor a külföldi munkavállalás melletti döntést minden esetben elsősorban a család anyagi helyzetének javítása indokolja. Az elindulások és a visszatérések kiszámíthatósága, ritmusa tagolja az időt, a két hely közti ingázás a családtól való távolság, valamint a családdal töltött időtartam ritmusában lesz megélhető. Ezt a helyzetet tovább erősíti az elégtétel, amikor a munkavállaló örömmel látja, hogy „mit tudtam betenni a családi kasszába”, mennyivel tudta kiegészíteni az otthoni, szűkösebb keresetet. Ide sorolható a presztízsnövekedés is, amely a családi közegben, de a tágabb otthoni környezetben is tapasztalható.

Harmadsorban említhető a munkavállalók által gyakran említett *önismeret*, amelynek megerősödését mindannyian az időszakos távollétnek tulajdonítják: olyan helyzetekkel találkoztak, amelyeket eddig nem tapasztaltak, amelyek megoldására eddig nem tartották képesnek magukat. Az önismeret és az önbizalom erősödése olyan élettapasztalatot jelent számukra, amelynek haszna nemcsak időszakos és eseti, hanem tartós személyiségvonás, mindkét világban egyaránt érvényesíthető pozitív hozadék. Az önismeret folyamányai, a „Mire vagyok képes?” kérdésre nyert válaszok más-más formában, de mindkét helyen felhasználható tapasztalatokkal járnak.

Mennyiben eredményez ez a gyakorlat más jellegű életvitelt, mint ami a térségi családokra dominánsan jellemző, hordoz-e az elemzett modell a vizsgált térségi társadalmi kontextusban valamiféle társadalmi innovációt? Elemzésünk eredményei azt mutatják, hogy a vizsgált csoport körében a két társadalmi tér elemeinek az összekapcsolása működő gyakorlat, a kétféle elemcsoport viszonyában a komplementer jelleg a gyakoribb (bár esetenként oppozíció is kimutatható), és a külföldi társadalmi tér elemei gyakran töltenek be olyan funkciót, ami beépül az egyén életvezetésébe és amelyet az otthoni világ nem kínál. Mindennek az eredménye az, hogy ez a transznacionális modell a családi háztartás szintjén erősíti a hivatalos munkahely szerepét, csökkenti a családi életvezetésben a pénzkiváltó gyakorlatok terét és fontosságát. Fontos vonása az is, hogy a háztartás számára fontos anyagi keretek megteremtésében az otthoni munkát és a külföldi munkát (beleértve a külföldi munkavégzéshez szükséges plusz kompetenciák megszerzését is) nem két egymástól független gyakorlatként tételezi, hanem egyazon tevékenység kétféle változataként). Nem utolsó sorban pedig a transznacionális modell további hozadékának tekinthető az, hogy a külföldi munka során szerzett tacit tudásnak más lehet a mennyisége (ez a munkavégzés rendszerességéből is adódik) és a családon belüli megítélése vagy hasznosulása is

(jellemző példa erre, hogy a külföldi szabadidő felhasználás az életvezetés részévé válik). Ezek a változások arra utalnak, hogy a transznacionális munkamigráció a vizsgált térségben jelentős változásokat hozhat a családi háztartások működésében. Amint a bevezetőben jeleztük, a térségi háztartások működésében a munkamigráció egyike a háztartások működését biztosító négy alapvető tényezőnek (hivatalos munkahely, járadékok, pénzkiváltó tevékenységek, munkamigráció). Amennyiben ebben a modellben a transznacionális munkamigráció modellje elmozdulást, változási folyamatot generál, annyiban ez a társadalmi jelenség fontos vidékkutatási kérdésként vetődik fel. Egyelőre csak azt tudjuk mondani, hogy a transznacionális munkamigráció modellje a térségben nagyon sok családot érint, de ennek a modellnek a családi háztartásokra gyakorolt hatásáról nem állnak rendelkezésre szélesebb körű kutatási anyagok. Jelen elemzéssel ennek a témának az aktualitására kívántuk felhívni a figyelmet.

Irodalomjegyzék

- BIRÓ A. Z. (1994): Adalékok a vándorló ember ikonográfiájához. Migrációs folyamatok a Székelyföldön, 1985-1989. *Antropológiai Műhely* 4 (1). 41-70.
- BIRÓ A. Z. (2019): Szeklerland - What Kind of Countryside? *Pro Scientia Ruralis* 3-4. 129 – 151.
- BIRÓ A. Z. – BODÓ J. – GAGYI J. – OLÁH S. – TÚROS E. (1994): Vándormunka - otthonról nézve. A Székelyföldről Magyarországra irányuló vendégmunka hatásai a kibocsátó közegre. Összefoglaló tanulmány. *Antropológiai Műhely* 6 (3). 9-50.
- BODÓ J. (1994): Az időszakos migráció hatása az egyéni és családi életvezetésre. *Antropológiai Műhely* 7 (3). 59-78.
- BODÓ J. (szerk.) (1996): Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó.
- BODÓ J. (2006): *Szakmai szintézis a székelyföldi térség migrációs és külföldi munkavállalási folyamataival kapcsolatos kutatási programok és szakmai eredmények alapján*. KAM Intézeti adattár, kézirat.
- BODÓ J. (2008a): *Diskurzusok és életutak a migráció tükrében*. Scientia Humana, Budapest: MTA PTI.
- BODÓ J. (2008b): Itthon és külföldön. A székelyföldi fiatal korosztály munkamigrációja. Elemző tanulmány az interjúk anyagai alapján. *Antropológiai Műhely* 14. 51-75.
- BODÓ, J. (2011): Labour Migration in the Seklerland after the Regime Change. A Review of an Anthropological Research Programme. *Acta Universitatis Sapientiae Social Analyses*, 1 (1). 108-118.
- BODÓ J. (2012): *Változó életvezetési tendenciák a székelyföldi munkamigráció közegében. Az értékvilág és a fogyasztás új dimenziói*. Kézirat.
- BODÓ J. (2016): Migráció és fejlődés napjaink székelyföldi társadalmában. In: *Helyzetek és változások. Székelyföldi társadalomtudományi kutatások a DOMUS program támogatásával*. Csíkszereda, Státus kiadó, 36-54.
- BODÓ J. (2017): A nők szerepe a székelyföldi munkamigráció társadalmi folyamatában. *Antropólus*, (2.) 1.
- BODÓ J. (2019): Munkamigráció a székelyföldi térségben. Migráció és fejlődés, a migrációs döntések meghozatala. *Metszetek. Társadalomtudományi folyóirat*. 8 (2). 17-31.
<https://doi.org/10.18392/metsz/2019/2/2>
- BODÓ J. – OLÁH S. (szerk.) (1996): *Elmentünk? Székelyföldi életutak*. Pro-Print Könyvkiadó Csíkszereda.
- DE HAAN, A. ET AL. (2000): *Migration and Livelihoods: Case Studies in Bangladesh, Ethiopia and Mali*. IDS Research Report 46. Institute of Development Studies, Brighton, Sussex
- CASTLES, S. – MILLER, M. J. (2009): *The Age of Migration*. Houndmills, Basingstoke and MacMillan Press Ltd, London.

- DE HAAS, H. (2005): International Migration, Remittances and Development: Myths and Facts. *Third World Quarterly* 26 (8): 1269-1284.
- DE HAAS, H. (2009): Mobility and Human Development. In *Human Development Research Paper* 2009/01. UNDP, New York.
- DE HAAS, H. (2010): Migration and development: a theoretical perspective. *International Migration Review*. Vol. 44. No.1, 1-38.
- DE HAAS, H. (2011): Migráció és fejlődés elméleti megközelítésben. In Tarlóssy I. – Glied V. – Keserű D. (szerk.) *Új népvándorlás. Migráció a 21. Században Afrika és Európa között*. Pécs, 2011.
- FAIST, T. (2009): Migrația transnațională ca imobilitate relativă într-o lume globalizată. In Anghel, R. G., Horváth I. (coord.) *Sociologia migrației*. Editura Polirom. 129-155.
- FERARU, D. P. (2011): *Migrație și dezvoltare. Aspecte socio-economice și tendințe*. Iasi, Editura Lumen
- GAGYI J. (1994): Fialok és migráció (a máréfalvi fiatal korosztályok migrációs viselkedése). *Antropológiai Műhely* 7 (3). 27-42.
- GERGEN, K. J. – GERGEN, M. M. (1984): The Social Construction Of Narrative Accounts. *Historical Social Psychology*. 173-190.
- KAM (1999): *Székelyföldi háztartásvizsgálat*. KAM –Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Kézirat.
- KAM (2004): *Székelyföldi háztartásvizsgálat*. KAM –Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Kézirat.
- KAM (2011): *Székelyföldi háztartásvizsgálat*. KAM –Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Kézirat.
- KAM (2019): *Jó kezekben/In Guten Handen*. Szakmai elemzés. Kézirat.
- KORSGAARD, S. – MÜLLER, S. –TANVIG, H. V. (2015): Rural entrepreneurship or entrepreneurship in rural – between place and space. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research* 21(1): 5-26.
<https://doi.org/10.1108/IJEBR-11-2013-0205>
- KORSGAARD, S. – MÜLLER, S. – WELTER, F. (2020): It's right nearby: how entrepreneurs use spatial bricolage to overcome resource constraints. *Entrepreneurship and Regional Development* 33(1):1-27. <https://doi.org/10.1080/08985626.2020.1855479>
- LAKI L. – BIRÓ A. Z. (2001): *A globalizáció peremén. Kunhegyes térsége és a Csíki-medence az ezredfordulón*. Európa Tanulmányok 6., Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete.
- OLÁH S. (1994a): Egy székely falu vendégmunkás potenciálja (1990-1993). *Antropológiai Műhely* 4 (1). 71-86.
- OLÁH S. (1994b): A székelyföldi migráció előtörténetéről. *Antropológiai Műhely* 6 (3). 51-72.
- OLÁH S. (1994c): A migráció mikrotársadalmi feltételrendszere a Székelyföldön. *Antropológiai Műhely* 7 (3). 7-26.
- OLÁH S. (1996): A székelyföldi migráció előtörténetének áttekintése. In: Bodó J. (szerk.) *Elementünk? Székelyföldi életutak*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 15-36.
- SANDU, D. (2000): Migrația transnațională a romanilor din perspectiva unui recensământ comunitar. *Sociologia Românească* 3-4. 5-50
- SEN, A. (1999): *Development as Freedom: A Global Perspective*. Longman, Essex
- STARK, O. (1991): *The Migration of Labor*. Blackwell, Cambridge & Oxford
- TAYLOR, E. J. (1999): The New Economics of Labour Migration and the Role of Remittances in the Migration Process. *International Migration* 37 (1). 63-88.
- VERTOVEC, S. (2007): Trends and impacts of migrant transnationalism. *Ethnic and Racial Studies* 22 (2). 445-462.